

Stråkkvartetterna

Som framhålls i en intressant avhandling av den amerikanske musikvetaren Robin Wildstein Garvin, är den romantiska stråkkvartetten något av en motsägelse. Hur är det möjligt att, i en genre betraktad som urtypen för icke-programmatisk musik, uttrycka romantikens idéer såsom svärmeri, subjektivitet och anknytning till utommusikaliska fenomen? Kanske kan denna problematik vara anledningen till att de romantiska tonsättarna inte utforskade stråkkvartetten i samma utsträckning som romanssång, pianostycken och orkestermusik.

En del av informationen i nedanstående verkkommentarer är hämtad från Wildstein Garvins avhandling.¹

Stråkkvartett a-moll op. 13

1. *Adagio – Allegro vivace* 2. *Adagio non lento* 3. *Intermezzo*
1827

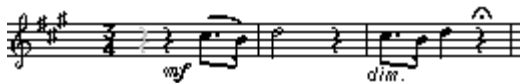
Denna kvartett fullbordades i oktober 1827 och är därmed äldre än kvartetten i Ess op.12. Den bär alldeles tydliga spår av Beethovens sena kvartetter, som Mendelssohn studerat med stort intresse. I ett brev till vännen Adolf Fredrik Lindblad 1828 frågar han om Lindblad känner till Beethovens sena kvartetter: *Jag ber dig, lär känna dem ... och tänk på mig!*

Verket är cykliskt – även i strängare mening – genom att en och samma tretoniga fras, ibland transformerad, genomsyrar hela kvartetten. Detta motiv är hämtat från en egen sång som han komponerat tidigare samma år, *Frage* op. 9:1, *Ist es wahr*, Är det sant (att du alltid väntar på mig i allén)? Texten som felaktigt tillskrivits H Voss har skrivits av tonsättaren själv, allt enligt en son till Fanny Mendelssohn Hensel. Mendelssohn använder alltså sitt sångtema i hela verket och inte som Schubert i endast en av satserna (*Döden och flickan*, *Forellkvintetten* m.fl.).

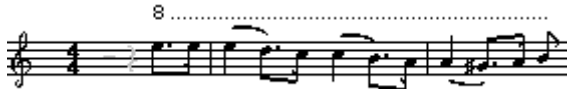
Kvartetten är ett härligt stycke kammarmusik, fyllt av allvar, patos och ungdomlig friskhet och man har svårt att tro att det är skrivet av en artonåring. Första satsen inleds med ett *Adagio* i A-dur:



Temat mynnar ut i en presentation av det punkterade *Ist es wahr*-mottot:

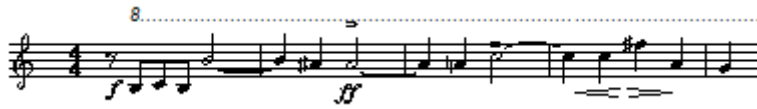


Associationerna går genast till Beethovens kvartett op.135 med sitt *Muss es sein*-motiv. Själv tänker jag alltid på Brahms 2: a stråkkvintett i G-dur op.111, första satsens sidotema, som inleds med detta rytmiska mönster. Kort därefter startar ett *Allegro vivace* i a-moll, som snart avslöjar huvudtemat, tydligt besläktat med *Ist es wahr*-mottot:



¹ Robin Wildstein Garvin, *Romantic Irony in the String Quartets of Felix Mendelssohn Bartholdy and Robert Schumann*, Florida State University College of Music, Dissertation 2008

Temat dominerar fullständigt i satsen, som bubblar av energi och kontrapunktik. Det är inte olik ett tema i tonsättarens 3:e symfoni (*Den skotska*) från 1842 i samma tonart. Sidogruppen står i e-moll men slutar i ett E7-ackord. Molltemat tas upp i violin 1:



Genomföringen domineras av *Ist es wahr*-motivet. Redan efter 2 takter hörs t.ex. i cellon:



Återtagningen ger i gengäld mindre utrymme till huvudtemat och mera åt sidotemat. Coda bygger på huvudtemat.

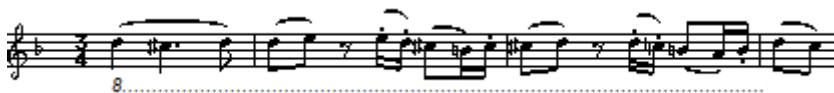
Andra satsen är ett känslomättat *Adagio non lento*. Det består av ett fugato i d-moll inramat av två långsamma avsnitt i F-dur. Den vanliga ABA-formen är knappast tillämplig eftersom de inramande avsnitten är förhållandevis korta. Intro – Fugato – Coda passar bättre. Introduktionen består av ett mycket själfullt och vackert tema:



Redan efter 19 takter inleds fugatot i violan:

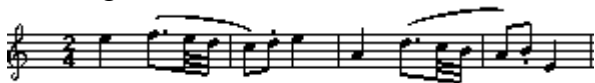


Detta tema har vissa likheter med det 2:a temat i sats 2 av Beethovens kvartett op. 95. Avsnittet omfattar hela 73 takter. Kontrapunktiken avbryts efter 26 takter och följs av 8 takter i mera homofon stämföring och i 4/4 takt. När fugatot fortsätter i 3/4 med början i cellon är temat inverterat:

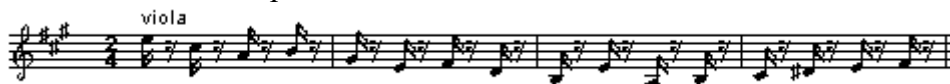


Codan inleds med den inledande melodin, men ger i slutet reminiscenser av fugato-temat.

Tredje satsen, *Intermezzo*, är tredelad i en mera normal ABA-form men har liksom föregående sats ett fugato som mittdel. A-delen kontrasterar med naivare, mera folksångsliknande teman i den inledande delen.



Den snabba, kontrapunktiskt utformade mittdelen, *Allegro di molto*, har alltså fuga-karaktär med temat presenterat i violan:



A-delen återkommer och avslutar.

Fjärde satsens *Presto* inleds dramatiskt med ett tremoloackompanjemang till första violinens tema, som delvis påminner om andra satsens fugatomotiv.



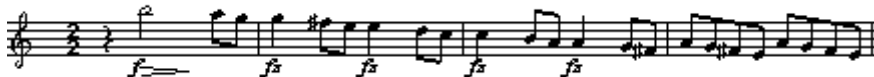
Denna inledning leder fram till presentation av huvudtemat



Satsen är mycket rik på teman och i överledningen dyker plötsligt material från 1:a satsens huvudgrupp upp i imitation:

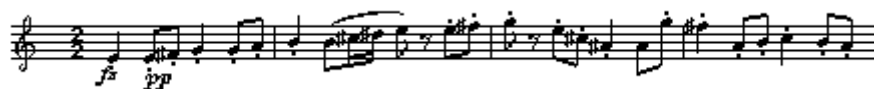


Temat ovan är variant av 1:a satsens huvudtema i förlängda notvärden. Och snart hörs även en annan variant, som i icke-förstorad form visar den fallande trenden i 1:a satsens huvudtema:

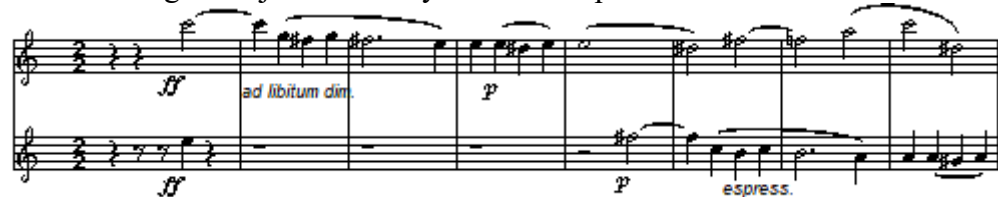


Vi ser här ett exempel av många på hur den cykliska uppbyggnaden av flersatsiga verk, som är så typiska för en stor del av den franska kammarmusiken f.o.m. César Franck, hade föregripits åtskilliga år tidigare i bl.a. Beethovens och Mendelssohns musik.

Sidotemat verkar härlett ur ovanstående tema genom att i början i stort sett vara dess spegelbild.



Genomföringen börjar med ett nytt tema som presenteras i imitation:



Detta tema utvecklas sedan innan ett nytt tema dyker upp som vi känner igen som fugatotemat i sats 2, men nu i förlängda notvärden:



Återtagningen börjar med satsens inledning och följs i vanlig ordning av huvudtema och sidotema. Även 2:a satsens fugatotema i förlängda notvärden hörs på nytt, nu till tremoloackompanjemang i de tre nedre stråkstämmorna. Detta avsnitt leder via ett diminuendo till en kort snutt av satsens huvudtema i förlängda notvärden och ett ritardando som i sin tur mynnar i tre takter av fugatotemat från sats 2. Som kronan på verket avslutas hela verket med 1:a satsens Adagio-inledning och som liksom tidigare slutas med *Ist es wahr*-frågorna. Och så är cirkeln sluten i detta helgjutna verk, som tveklöst är en av tonsättarens mest intressanta stråkkvartetter.

Många menar att Mendelssohn skrev sina mest geniala verk i sin ungdom. Musikforskaren och Mendelssohnbiografen Eric Werner skriver: *Om Mendelssohn hade kunnat behålla nivån från denna kvartett (op. 13), skulle hans namn ha stått tätt intill Mozarts och Beethovens.*

Stråkkvartett Ess-dur op.12

1. *Adagio non troppo – Allegro non tardante*
 2. *Canzonetta: Allegretto*
 3. *Molto allegro e vivace*
- 1829

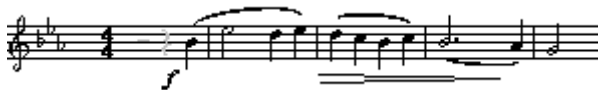
Arbetet på denna kvartett avslutades i England i september 1829. Genom att den publicerades före den två år tidigare skrivna a-mollkvartetten fick den ett lägre opusnummer.

Första satsen, *Adagio non troppo; Allegro non tardante*, är genomgående lugn och mjuk utan större dramatiska utbrott. För att uppnå denna effekt, som säkert var medveten, bygger Mendelssohn upp satsen med fyra teman utan större kontrast.

I den långsamma inledningen presenteras ett övergripande tema. Det innehåller ett motiv, som senare används i tredje satsen (streckat i notexemplet):



Huvudtemat kommer omedelbart efter introduktionen.



Sidotemat har stora likheter med huvudtemat.



I genomföringen, som inleds med huvudtemat, hörs efter en stund ett nytt tema i 1: a violinen.



Detta tema dyker på nytt upp i återtagningen och kommer även att utnyttjas i sista satsen.

Andra satsen, (g-moll), är skriven i tredelad visform. Den har blivit mycket populär och spelas ofta som enskilt verk i olika transkriptioner. Andrés Segovia har t.ex. gjort en gitarrversion av satsen. Första temat är en behaglig dansmelodi.



I andra delen (G-dur) ökar både tempo och antalet toner:



Första delen återkommer sedan i nerkortad form.

Tredje satsen, *Andante espressivo* (B-dur), bygger helt på följande svärmiska tema, där man känner igen ett av motiven i första satsens inledning (streckat).



Satsen är kort och kan nästan betraktas som en lång inledning till Finalen som följer utan paus. I CD-inspelningar med 4 spår blir det tyvärr ett litet uppehåll mellan dessa satser.

Sista satsen, *Molto allegro e vivace*, i 12/8 takt inleds dramatiskt med snabba åttondelar. De låter som trioler eftersom taktarten upplevs som 4-takt. De två första tonerna i huvudtemat är svåra att uppfatta:



Det lugnare sidotemat går i B-dur:



På platsen för den förväntade genomföringen placerar Mendelssohn i stället ett kort parti med det nya temat hämtat från 1:a satsen. Det introduceras av 2:a violinen. Därefter kommer ett långt avsnitt med satsens olika teman. Den virvlande satsen avslutas med en lugnare coda där Mendelssohn åter anknyter till inledningssatsen. Först hörs tema 4 och slutligen huvudtemat (tema 2). Mendelssohn låter alltså liksom i a-mollkvartetten en bärande idé genomsyra hela kvartetten.

Stråkkvartetterna op. 44

Dessa kvartetter har viss svensk anknytning. De tillägnades nämligen kronprins Oskar av Sverige, den blivande Oskar I. De tre kvartetterna tillkom åren 1837-38, när livet lekte – om möjligt ännu mer än vanligt – för mannen, som fått det passande namnet Felix.² Han var nygift och fick en son, hans rykte som kompositör var i stigande och han ledde sedan några år tillbaka Europas ledande orkester, Gewandhausorkestern i Leipzig.

Att skriva kvartetter i set om tre, var nu något otidsenligt; kanske var det en reverens till Beethovens Razumovskijkvartetter. Kvartetterna komponerades i ordningen 2, 3, 1.

Stråkkvartett D-dur op. 44:1

1. *Molto Allegro vivace* 2. *Menuetto: Un poco Allegretto* 3. *Presto con brio*
1838

Kvartetten är den sist komponerade av de tre i op. 44. Men tonsättaren själv satte den mycket högt vilket kanske förklarar placeringen. Den är mycket briljant, nästan en förklädd violinkonsert, åtminstone i första satsen.

Inledningssatsen är betecknad *Molto allegro vivace*. Huvudtemat som startar i violin 1 sjuder av energi.



Det lugna sidotemat som växlar mellan moll och dur bjuder på stor kontrast.



I slutet av genomföringen sker en successiv nertrappning, liksom en återhämtning inför återtagningen. I codan finns en spännande kontrapunktisk behandling av motiven ur huvudgruppen

² På latin betyder felix välsignad, gynnad av lyckan, framgångsrik.

Som andra sats har tonsättaren valt en menuett. Den har beteckningen *Un poco Allegro*, och börjar med följande tema:



Trions första avdelning domineras av violin1 med ett tema i h-moll:



I den andra delen av trion får även övriga stämmor ta del i detta åttöndelstema. Som vanligt tas den inledande menuetten i repris, men i slutet återkommer triotematet ännu en gång, nu i g-moll. (Se pianotrio op. 66, tredje satsen)

Tredje satsen, *Andante*, har ett klagande vemod som Mendelssohn sällan bjuder på. Satsen har sonatform och första temat presenteras i violin 1.

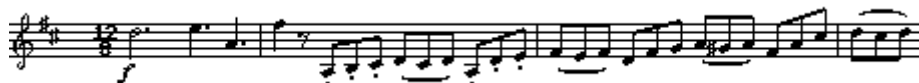


Andra violinens rörliga motstämma spelar stor roll för stämningen. En dylik motstämma finns även till sidotemat:



Genomföringen är mycket kort. Efter återtagningen följer en coda, som inleds med en solokadens i violin 1.

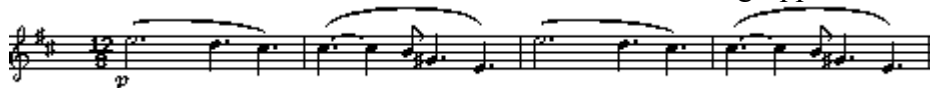
I sista satsen, *Presto con brio*, återkommer den glansfulla stämningen från första satsen. Huvudgruppens förstatema är kraftfullt.



Det andra är mjukare



Sidotematet har stora likheter med det andra temat i huvudgruppen.



Stråkkvartett e-moll op. 44:2

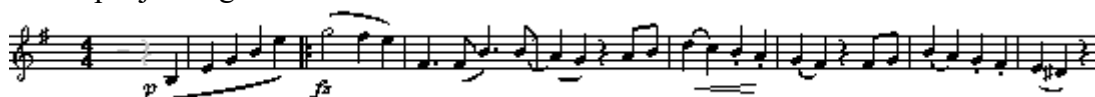
1. *Allegro assai appassionato* 2. *Scherzo: Allegro di molto* 3. *Andante*

4. *Presto agitato*

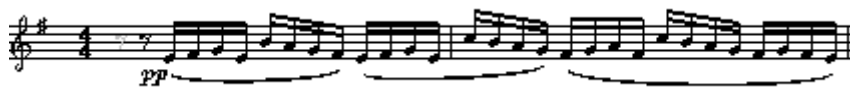
1837

Kvartetten, som är den först komponerade av de tre i op. 44, tillkom under Mendelssohns smekmånad i Freiburg 1837.

Första satsen, *Allegro assai appassionato*, börjar med ett tema vars sju första toner överensstämmer med sista satsens inledningstema i Mozarts symfoni nr 40 i g-moll. Det fridsamma temat till trots finns en smula oro p.g.a. det synkoperade ackompanjemangent i mellanstämmorna.



Överledningen är dramatisk och inleds med unisona 16-delslöpningar:



Lugnet återkommer med sidotemat:



I slutet av expositionen, som sällan tas i repris, hörs huvudtemat åter. Genomföring och återtagning följs av en coda som är en extra, sammanfattande återtagning.

Andra satsens scherzo, *Allegro di molto*, följer knappast det normala formschemat utan är mer likt ett sonatrondo. Mönstret är ABABABA med ett långt B2 med genomföringskaraktär. Rondotemat är mycket slående, inte minst de inledande 16-delarna, som också likt trumvirvlar ingår i ackompanjemanget.



Episodtemat är:



I slutet av B2 tar violan upp ett nytt tema, som hörs ytterligare en gång i slutet av B2.



Melvin Berger anser att detta är ett av Mendelssohns bästa scherzon, men konkurrensen är stor; Mendelssohn var en mästare på området.

Andantesatsen har sonatform utan genomföring. Huvudtemat har ett salongsstyckeliknande tema som gränsar till det sentimentala. Mendelssohn har naturligtvis varit medveten om detta och därför i noterna bifogat instruktionen: *Detta stycke får absolut inte spelas släpigt*:



Sidotemat presenteras i violinerna:



Efter en mycket kort genomföring hörs i vanlig ordning återtagning av expositionens två teman. Huvudtemat tas nu upp i cellon.

I sista satsen, *Presto Agitato*, ställs två skilda teman mot varandra, ett livligt:



och ett lugnare sångtema:



Formen är rondo eller snarare sonatrondo i mönstret ABABABABA.

Inledningsvis spelas de var för sig men därefter uppträder de då och då tillsammans.

Episod B som hörs 4 ggr får till slut, som sig bör i ett rondo och en finalsats, ge sig för tema 1.

Stråkkvartett Ess-dur op. 44:3

1. *Allegro vivace* 2. *Scherzo: Assai leggiero vivace* 3. *Adagio non troppo*
4. *Molto Allegro con fuoco*
1838

Detta är troligen den kvartett som de flesta musikskribenter sätter främst av de tre. Den fullbordades under januari 1838 och komponerades som nr 2 av de 3.

Första satsen, *Allegro vivace*, startar omedelbart med huvudtemat:



De inledande fyra 16-delstonerna får stort utrymme i satsen. Sidotemat presenteras i de tre lägre stämmorna till 1:a fiolens 16-delsfraser.



Ett pregnant sluttema sätter punkt för expositionen:



Expositionen har repristecken.

Genomföringen utvecklar alla temana.

Återtagningen börjar med huvudtemat i violin 2. En coda med genomföringskaraktär inleds med huvudtemats inledningsfras.

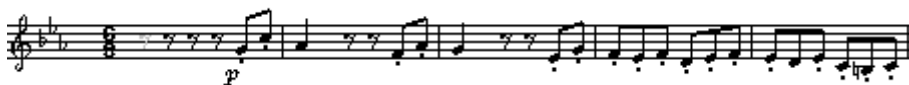
Andra satsen är ett av dessa fantastiska scherzon som Mendelssohn är så berömd för. Det har beteckningen *Assai leggiero vivace* (c-moll) och kan betraktas som tredelad på vanligt sätt med en Trio i mitten men för att lättare följa med i satsen kan mönstret ABABA-coda tillämpas.

A-delen inleds med ett galopperande tema.



Det kan diskuteras vem som har temat, violin 1 eller cellon.

Del B är ett fugato:



Den sista A-delen är kort och följs av en coda som spelas unisont i samtliga stämmor.

Den långsamma tredje satsen, *Adagio ma non troppo*, börjar direkt med en vacker melodi:



När temat efter 8 takter upprepas kan man lägga märke till ett brutet ackord i 4:e takten som kommer att spela en viss roll i fortsättningen:



Sidotemat i Ess är uppbyggt av en Ess-treklång och presenteras i de tre lägre stråkarna:



Genomföringen inleds med ett nytt tema som skapar spänning med sin tvåtaktsrytm i den noterade trectakten:



I övrigt utvecklas här även övriga teman.

Återtagningen innehåller förutom huvud- och sidotema även det nya temat från genomföringen. I satsens sista takter hörs det brutna ackordet från inledningstemat (se ovan).

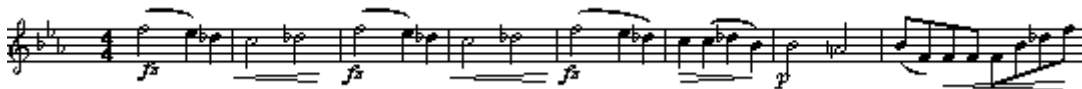
Det svindlande snabba huvudtemat (76 halvtakter per minut) i sista satsen inleds med samma brutna ackord. Satsen gör verkligen skäl för sin beteckning, *Molto allegro con fuoco*. Jag har betraktat satsen som om den hade sonatform



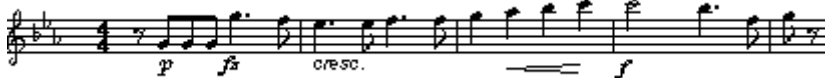
Om detta ska betraktas som en inledning följer efter 4 takter det egentliga huvudtemat: Den första takten blir något av ett motto för satsen (streckat i notexemplet nedan).



Med sidotemat inträder en stund av ro



Genomföringen är ovanligt lång och behandlar alla tre ovannämnda teman. Återtagningen följs av en coda. I denna spelar de två mellanstämmorna en ny melodi grundad på huvudgruppens andra tema, medan violin 1 spelar 16-delarna från huvudtemat.



Stråkkvartett f-moll op. 80

1. *Allegro vivace assai* 2. *Allegro assai* 3. *Adagio* 4. *Finale: Allegro molto*
1847

Felix Mendelssohn stod sin syster Fanny mycket nära. Vid hennes plötsliga död i maj 1847 hamnade han i ett chocktillstånd, som han aldrig lyckades återhämta sig från. Kvartetten tillkom under vånda sommaren 1847 och ingick i sorgearbetet. Någon har kallat den ett *Requiem för Fanny*.

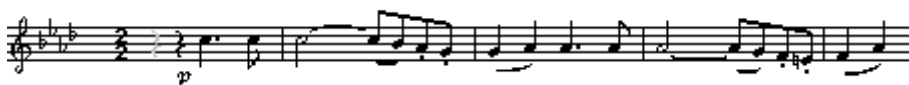
Ibland talar fackmän om verk som spränger kammarmusikformatets gränser. Detta är ett sådant verk. Antagligen menar man att det musikaliska innehållet egentligen hade behövt en större ensemble för att bäst komma till sin rätt. Man tycker sig därför ana ett uns av kritik i konstaterandet. Men gränsöverskridande har i allmänhet en positiv klang och jag föredrar avgjort den tolkningen av ordet.

Naturligtvis har en stråkkvartett av Mendelssohn en fast formell uppbyggnad, men detta är ett verk som det ibland känns både klåfingrigt och onödigt att dissekera. Det talar utmärkt för sig själv, när man vet lite om bakgrunden till dess tillkomst. Kvartetten är inte bara fylld av sorg. När man lyssnar får man även en känsla av bitterhet och vrede.

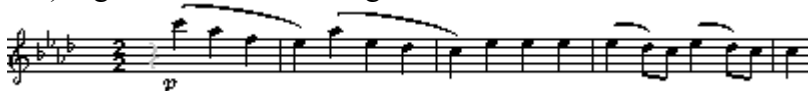
Centralt i första satsen, *Allegro vivace assai*, är följande tema, av många tolkat som ett utrop av förtvivlan.



Det hörs första gången efter några takter av ett snabbt inledande tema med dramatisk tremolo- bakgrund och det blir något av satsens motto. När det återkommer i något förändrad form har det en betydligt mjukare framtoning och får nu betraktas som satsens huvudtema.



Men snart inställer sig åter den oroliga atmosfären från inledningen. Sidotemat (Ass-dur) lugnar åter ner stämningen:



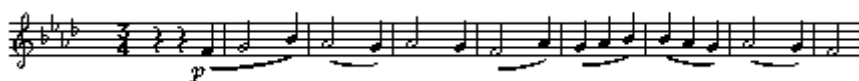
Genomföringen sysslar enbart med huvudgruppens teman. Återtagningen börjar med huvudtemat. Sidotemat går nu i F-dur.

En coda med beteckningen *Presto* avslutar satsen, som trots en del mera stillsamma avsnitt, är oerhörd i sin intensitet.

Den andra satsens *Allegro assai*, även den i f-moll, är så långt ifrån ett glatt scherzo man kan komma och mycket olik Mendelssohns typiska scherzi. Synkoper och dissonanser förstärker smärtan och den upprörda stämningen. Första temat är:



Som vanligt finns det en trio med något mildare stämning, men den har trots det något olycksbådande över sig.



Den första delen återkommer men satsen slutar med en stillsam återkomst av något som liknar trions tema. (Trions återkomst i sista delen av den rörliga mellansatsen har Mendelssohn utnyttjat flera gånger bl.a. i pianotrio op. 66 och Stråkkvartetten op. 44:2.)

Adagiosatsen i parallelltonarten ger uttryck för den yttersta smärta och förtvivlan.

Satsen har rondokaraktär genom att två delar växlar med varandra i mönstret ABABA.

Första A är långt och inleds med ett tema karakteriserat av en inledande fallande sext:



En ökande rörlighet växer fram genom att inslagen av 16-delar succesivt ökar i överledningen.

Första B är kort och känns igen på sin nya rytm. Den genereras av att någon av stämmorna hela tiden spelar punkterade 16-delar. Dessa ingår även i vissa fraser i temat:



Andra A är kort medan B-temat utvecklas i andra B. Sista A består bara av 12 takter.

Hetsigheten från sats 1 och 2 återkommer i sista satsen, *Finale: Allegro molto*. Huvudtemat, som börjar i takt 2, bygger på synkoperade fraser som skapar både oro och en framåt drivande effekt:



Sidotemat börjar med en tvåtakters fras i violin 1, som omedelbart imiteras i violin 2 och violan:

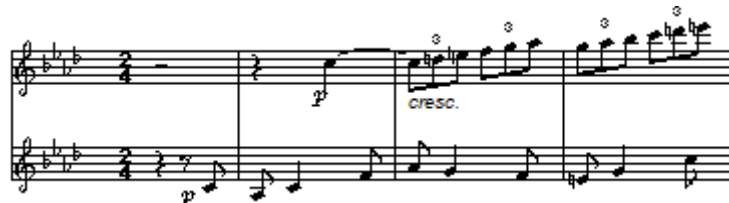


Genomföringen är lång och utvecklar i huvudsak huvudtemat. Den sista tredjedelen inleds med ett nytt tema som upprepas flera gånger och som skapar en liten andhämtningspaus:



(Asterisken i två av takterna markerar plats för ett s.k. för-slag.)

Återtagningen inleds med huvudtemat i violin 2 och viola till en motstämma i violin 1 med hisnande trioler.



(Triolrytmen får sedan stor roll i slutet av satsen.) Sidotemat hörs även med sina imitativa 8-delsfraser, innan huvudtemat återkommer och avslutar återtagningen.

En coda avslutar. Den börjar som återtagningen men snart hörs triolerna på nytt.

Mendelssohn kunde inte försona sig med tanken att systemen var döda. Antagligen undergrävde sorgen också hans hälsa. Två månader efter denna desperata kvartetts fullbordan dog Felix Mendelssohn, 38 år gammal.